

Lovorka
Magaš
Bilandžić

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Odsjek za povijest umjetnosti

Faculty of Humanities
and Social Sciences,
University of Zagreb,
Department of Art History

Ivana Lučića 3
Zagreb, Hrvatska

lmagas@ffzg.hr

orcid.org/0000-0002-8654-0635

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

UDK / UDC:
76.036/.038:316.7(497.1):
[7.091.8(4+8)]195”

DOI:
10.17685/Peristil.62.9

Primljeno / Received:
2. 12. 2019.

Prihvaćeno / Accepted:
30. 12. 2019.

Izložba *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* Komisije za kulturne veze sa inostranstvom i njezina uloga u razvijanju kulturnih veza Jugoslavije s inozemstvom u prvoj polovini 1950-ih

Commission for Cultural Relations with Foreign Countries' Exhibition *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* and its Role in the Development of Cultural Relations of Yugoslavia with Foreign Countries in the First Half of the 1950s

APSTRAKT

U članku se na primjeru zbirke/izložbe Komisije za kulturne veze sa inostranstvom *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* razmatra način na koji su putujuće izložbe u prvoj polovini 1950-ih korištene kao poligon za uspostavljanje i jačanje međudržavničkih i kulturnih veza Federativne Narodne Republike Jugoslavije. Izložba *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* u dvije je istovjetne verzije i pod različitim nazivima od 1953. do 1956. godine simultano gostovala diljem Južne Amerike i Europe (Grčka, Njemačka, Poljska). Na temelju arhivske, bibliotečne i periodičke građe analizira se djelovanje Komisije za kulturne veze sa inostranstvom, svrha, sadržaj i važnost formirane zbirke suvremene jugoslavenske grafike te propagandni karakter i recepcija izložbe u domaćem i inozemnom kontekstu.

KLJUČNE RIJEČI

izložba, grafika, zbirka, *Sto listova jugoslovenske moderne grafike*, Komisija za kulturne veze sa inostranstvom, kulturna politika, 1950-e

ABSTRACT

The article discusses the collection/exhibition *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* (*One Hundred Sheets of Modern Yugoslav Graphic Art*) organized by the Commission for Cultural Relations with Foreign Countries (Komisija za kulturne veze s inostranstvom) and the way in which traveling exhibitions of the early 1950s were used as a platform for establishing and strengthening the interstate and cultural ties of the Federal People's Republic of Yugoslavia. In two identical versions and under different titles, the exhibition *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* was simultaneously hosted throughout South America and Europe (Greece, Germany, Poland) between 1953 and 1956. On the basis of archival and library holdings as well as contemporary periodicals, the paper analyses the activity of the Commission for Cultural Relations with Foreign Countries, as well as the purpose, content and importance of the established collection of contemporary Yugoslav graphic art and the promotional character and reception of the exhibition in local and international context.

KEYWORDS

exhibition, graphic art, collection, *Sto listova jugoslovenske moderne grafike*, Komisija za kulturne veze sa inostranstvom, cultural politics, 1950s

U turbulentnom razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata, posebno nakon prekida državno-političkih odnosa sa SSSR-om 1948. i liberalizacije koja je uslijedila s izmjenama Ustava 1953. godine,¹ dolazi do promjena u sferi kulturne suradnje s inozemstvom. Nakon razdoblja političke izolacije i smanjene djelatnosti na planu kulturne razmjene na prijelazu desetljeća, tijekom 1950-ih kulturi se dodjeljuje sve veća uloga u uspostavljanju političkog dijaloga i izgradnji, održavanju i jačanju državnih i kulturnih veza Federativne Narodne Republike Jugoslavije sa zemljama Europe i ostatka svijeta. Pri tome su istaknuto mjesto u vanjskopolitičkim kulturnim aktivnostima imale izložbene manifestacije kojima je cilj bio predstaviti i popularizirati jugoslavensku umjetnost u međunarodnim okvirima.

Zbog važnosti prezentacije u inozemstvu i s ciljem razvijanja suradnje „na polju kulture, prosvete i nauke” 1953. dolazi do objedinjavanja djelatnosti različitih odsjeka i sektora pri ustanovama za kulturu i prosvjetu te osnivanja Komisije za kulturne veze sa inostranstvom kao samostalne institucije koja se nalazila pod nadzorom Saveznog izvršnog vijeća i bila zadužena za međunarodne kontakte.² Komisija je imala važnu ulogu u međunarodnoj prezentaciji Jugoslavije i osmišljavanju

kulturnih programa kroz suradnju s jugoslovenskim ambasadama i poslanstvima u inozemstvu te financijsku potporu. Među aktivnostima koje je potaknula na planu likovne i izložbene djelatnosti ističe se formiranje zbirke grafičkih listova istaknutih suvremenih umjetnika koja je 1953. predstavljena u Beogradu pod nazivom *Sto listova jugoslovenske moderne grafike: iz kolekcije komisije za kulturne veze sa inostranstvom*, a koja je u dvije istovjetne verzije do 1956. gostovala u državama Latinske Amerike i zemljama Europe (Grčka, Njemačka, Poljska). O izložbi/zbirci do sada se nije detaljnije pisalo,³ a u radu se na temelju arhivske građe i onodobnog tiska analizira njezina uloga i politička važnost u kontekstu kulturnih aktivnosti u inozemstvu, ali i afirmacije položaja grafičkog medija u Jugoslaviji.⁴

Djelovanje Komisije za kulturne veze sa inostranstvom u kontekstu kulturne politike FNRJ-a

Nakon Rezolucije Informbiroa Jugoslavija mijenja smjer vanjske politike te prekida dotadašnju uspješnu kulturnu suradnju sa zemljama Istočnoga bloka i postupno se okreće zapadnim državama. Nestabilno razdoblje političke izolacije koje je uslijedilo nakon 1948. ostavilo je posljedice i

u domeni kulturnih odnosa s inozemstvom: postoji neizvjesnost u realizaciji započelih projekata, izvan Jugoslavije najčešća su gostovanja folklornih ansambala, ali dolazi do sudjelovanja na međunarodnim manifestacijama (Bijenale u Veneciji, 1950.) i organizacije izložbi u europskim centrima (*Srednjovjekovna umetnost naroda Jugoslavije*, Pariz, 1951.) te se stavlja naglasak na suradnju na planu znanosti.⁵

Komisija za kulturne veze sa inostranstvom osnovana je 18. ožujka 1953. sa zadatkom „da pomaže održavanje i razvijanje kulturnih veza naše zemlje sa inozemstvom”, a činili su je predsjednik, tajnik i članovi među kojima su bili po jedan predstavnik savjeta za prosvjetu, znanost i kulturu narodnih republika te onih kulturnih institucija i organizacija i drugih osoba koje odredi Savezno izvršno vijeće (SIV).⁶ Statutom je bilo definirano da Komisija upoznaje inozemstvo s kulturnim ostvarenjima FNRJ-a i pridonosi upoznavanju Jugoslavije u cjelini („njenih naroda, njene historije i kulture, njene izgradnje socijalizma”), razvija i ostvaruje razmjenu u domeni kulturne djelatnosti i jugoslavenski narod upoznaje s „kulturnim vrednostima i stremljenjima drugih naroda”, pomaže i surađuje s drugim ustanovama u FNRJ-u na uspostavljanju i razvijanju kulturnih veza, uspostavlja suradnju s inozemnim institucijama i organizacijama „koje deluju na području razmene i propagande u oblasti kulture” te daje informacije o svojem djelovanju SIV-u, javnosti i drugim zainteresiranim organizacijama i ustanovama.⁷ U prvoj polovini 1950-ih službenu komunikaciju Komisije s ustanovama u državi i inozemstvu vodili su tajnik Ivo Frol i savjetnica Krista Djordjević (Đorđević), a povremeno i predsjednik Marko Ristić.⁸ Poslovi vezani za inozemstvo dijelili su se između Odeleđa za štampu i informacije Državnog sekretarijata za inostrane poslove (DISP) i Komisije za kulturne veze sa inostranstvom koja je bila zadužena za događanja iz domene glazbe, likovne umjetnosti, književnosti i znanosti.⁹ Unatoč podjeli resora, u praksi je uspostavljanje direktne komunikacije s pojedinim poslanstvima u inozemstvu išlo otežano te je 1955. Komisija još uvijek apelirala da se izvještaji o kulturnim događanjima šalju njoj, a ne DISP-u.¹⁰ Komisija „nije mogla da savlada, prati i vodi evidenciju svih razgranatih kontakata sa inostranstvom” s obzirom na to da su, kako navodi Miroslav Perišić, kulturne veze već „imale decentralizovani karakter – pojedinci i ustanove su u velikom broju slučajeva sami ostvarivali

međunarodne veze čime su one u ukupnom obimu postajale raznovrsnije i življe”.¹¹

Djelatnost Komisije za kulturne veze sa inostranstvom odvijala se u više smjerova te je trebala omogućiti upoznavanje inozemnih institucija s jugoslavenskim dometima na polju kulturne produkcije i reciprocitetno posredovati kod prezentiranja drugih kultura i njihovih dostignuća u Jugoslaviji. Pri tome se nastojalo razviti ili produbiti kulturne odnose i razmjenu sa zemljama s kojima je Jugoslavija njegovala prijateljske veze i to putem brojnih manifestacija (izložaba, koncerata, filmskih projekcija, gostovanja folklornih ansambala), predavanja, gostovanja inozemnih umjetnika (likovnih i kazališnih, glazbenika, književnika itd.), znanstvenika i ostalih istaknutih kulturnih djelatnika u Jugoslaviji te organiziranja studijskih boravaka jugoslavenskih autora i javnih djelatnika u inozemstvu. Reciprocitet u kulturnoj suradnji s različitim državama je varirao – dok je s nekim zemljama postignut optimalan odnos u kulturnoj razmjeni, s drugima omjer nije bio zadovoljavajući (Grčka)¹² ili je bio neravnomjeran (Njemačka).¹³ Nije uvijek bilo moguće ostvariti ni široku platformu djelovanja u pojedinim državama – kulturna suradnja uglavnom se ostvarivala s institucijama u glavnim gradovima, ali ne i s „provincijom”.¹⁴ Izložbene razmjene nerijetko su paralelno dogovarane u objema državama i percipirane kao „vidne manifestacije kulturne suradnje”, kao u slučaju suradnje s Brazilom¹⁵ ili Njemačkom. Poslovima oko izložbene prezentacije Jugoslavije u inozemstvu i gostovanja inozemnih izložaba bavila se Referada za izložbe (Sektor za likovnu umjetnost i izložbe), odnosno viši referent Komisije slikar Djordje (Đorđe) Popović, čiji je opis poslova obuhvaćao: „Razmatranje i dokumentiranje prijedloga naših izložbi u inostranstvu i inostranih kod nas. Poslovi oko njihovog organiziranja i propagande. Poslovi oko našeg učestvovanja na međunarodnim izložbama. Rad na propagandi naše likovne umjetnosti. Praćenje likovnog života u zemlji i inostranstvu. Saradnja sa udruženjima likovnih umjetnika i lični kontakti. Briga o kolekcijama komisije, evidencija izložbi u zemlji, otkup umjetničkih radova, fototeka, kartoteka prikaza, ocjena i kritika.”¹⁶

O modalitetima i tijeku uspostavljanja kulturnih veza FNRJ-a sa zemljama iz različitih dijelova Europe mnogo se saznaje iz izvještaja poslanih Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom, a u kojima su specificirani načini uspostavljanja kontakata,

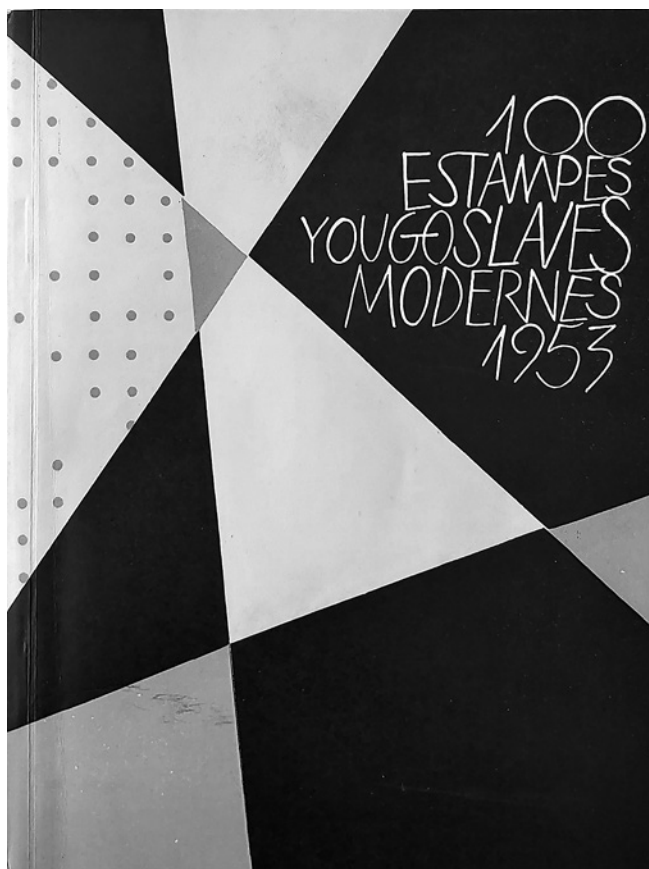
jačanja odnosa te funkcioniranja poslanstava i ambasada. Važni su bili inicijalni impulsi i interes vlade da uspostavi prijateljske i dobrosusjedne odnose te agilan agitacijsko-propagandni rad političkih predstavništava na umrežavanju s novinskim redakcijama, kulturnim i javnim radnicima u različitim institucijama i organizacijama (kulturnim, političkim), pojedincima i udruženjima, a što je zahtijevalo „maksimalni razvitak inicijative, umešnost i sredstva da pomoću njih što više doprinesemo učvršćenju međunarodnog položaja naše zemlje, upoznavanju ovdašnjih ljudi sa našom socijalističkom stvarnoću, sa našim teškoćama i napretkom”.¹⁷ Na dinamiku i intenzitet suradnje utjecali su brojni faktori vezani uz operativne segmente unutar državnog aparata te recepciju Jugoslavije u inozemstvu, a postizanje znatnijih rezultata nerijetko su onemogućavale dvije pojave: „sporo reagovanje i birokratski odnos ustanova iz zemlje prema našim predlozima i zahtevima; i zakulisno, neprijateljsko rovanjenje pojedinaca i raznih političkih struja i grupa”.¹⁸ Istovremeno, interes za ostvarivanje suradnje na planu kulturne djelatnosti u mnogim je slučajevima bio reciprocitetan te su i zastupnici drugih zemalja stacionirani u Beogradu inicirali sastanke, kontakte i kulturnu razmjenu, a što je pridonosilo jačanju političkih veza.¹⁹

Gostujuće izložbe u inozemstvu bile su organizirane na poticaj Komisije, na temelju prijedloga pojedinih predstavništava u stranim zemljama ili na poziv inozemnih institucija i/ili udruženja koja su inicirala suradnju. Prijedlozi izložaba za iduću godinu trebali su biti prihvaćeni najkasnije u rujnu/listopadu tekuće godine kako bi se na vrijeme mogao donijeti plan i budžet.²⁰ Modaliteti organizacije izložaba nisu bili snažno kodificirani, a ovisili su o tome tko je inicirao projekt te kakav je diplomatski učinak izložaba trebala polučiti. Nerijetko su za realizaciju u pojedinim državama bili zaduženi ambasadori i poslanici koji su o obavljenom poslu, tijeku organizacije, otvorenju i protokolu te uspjehu i recepciji izložbe trebali obavještavati Komisiju za kulturne veze sa inostranstvom (npr. prilikom gostovanja izložbe *Sto listova* u Južnoj Americi i Njemačkoj).²¹ U slučaju nekih izložaba Komisija je slala izaslanika (komesara) koji se brinuo za postav, propagandne aktivnosti te popularizaciju predstavljene građe kroz formu predavanja i ostvarivanja intenzivnijeg kontakta s umjetnicima i udruženjima zemlje domaćina (npr. gostovanje izložbe *Sto listova* u Grčkoj i Poljskoj).²²

U vrijeme turneje *Sto listova* po Južnoj Americi i Europi (1953. – 1956.) još je nekoliko izložbi Komisije za kulturne veze sa inostranstvom cirkuliralo različitim dijelovima svijeta, poput *60 slika modernog jugoslovenskog slikarstva* i *Srednje-ujekovne jugoslovenske freske*. Grafika je zbog prirode medija bila pogodan materijal za putujuće izložbe: bila je dostupna u više otisaka koji su se po potrebi mogli nadopunjavati i istovremeno slati na nekoliko lokacija te, za razliku od slikarstva i kiparstva, laka za transport, pakiranje i distribuciju.

Zbirka Komisije za kulturne veze sa inostranstvom i grafička scena FNRJ-a u prvoj polovini 1950-ih

Krajem 1940-ih i u prvoj polovini 1950-ih u Jugoslaviji dolazi do postupnog buđenja interesa za grafički medij što se manifestiralo na više razina. Osnivaju se grafičke sekcije i radionice u sklopu staleških udruženja umjetnika te institucije zadužene za promoviranje grafike poput beogradskoga Grafičkog kolektiva (1949.) i zagrebačkoga Grafičkog kabineta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (1951.). U krugovima grafičkih umjetnika u Zagrebu, Beogradu i Ljubljani dolazi do sve jačega organiziranog djelovanja na planu afirmacije grafike te pokušaja njezine popularizacije u javnosti i dokidanja marginalizirane pozicije koju je imala u odnosu na slikarstvo i kiparstvo. Nastoji se senzibilizirati publiku i omogućiti joj da po povoljnim cijenama nabavlja vrhunska umjetnička djela putem kataloške prodaje grafika domaćih i inozemnih autora koju je od 1954. vodio beogradski Klub prijatelja grafike Arta kao odjeljak internacionalne organizacije Arta iz Züricha.²³ Diljem Jugoslavije s vremenom se organizira sve veći broj grafičkih izložbi domaćih i inozemnih autora, a posebno važnu ulogu u pozicioniranju medija imat će izlaganje grafičara na XXVII. bienalu u Veneciji 1954.²⁴ te pokretanje međunarodnoga *Grafičnog bienala* u Ljubljani 1955. godine. Grafika je zbog niza karakteristika imanentnih mediju – multioriginalnost, laka umnoživost i prenosivost, dostupnost i diseminacijska uloga – bila pogodna za izlaganje i distribuciju, a to je prepoznato i u okvirima institucija ovlaštenih za organizaciju prezentiranja jugoslavenske umjetnosti izvan zemlje. Već i prije formalnog početka djelovanja Komisije za kulturne veze sa inostranstvom oblikovala se njezina zbirka grafičkih listova suvremenih jugoslavenskih umjetnika koja je

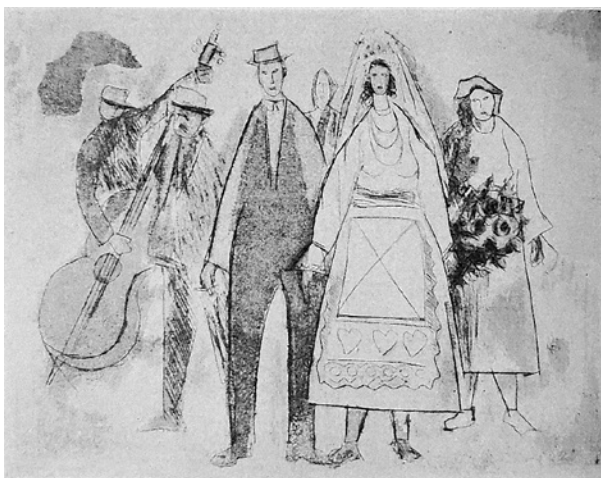
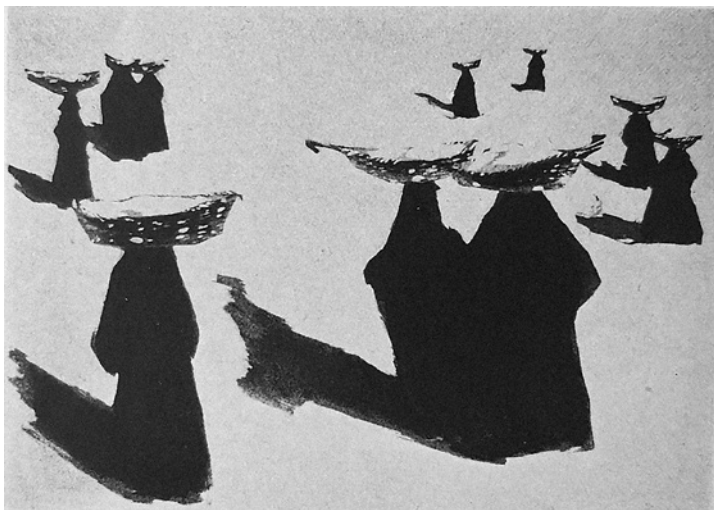
1 Naslovnice kataloga *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* i *100 Estampes yougoslaves modernes*, 1953.

Cover pages of catalogues *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* and *100 Estampes yougoslaves modernes*, 1953

bila namijenjena izlaganju u inozemstvu, a o čemu se saznaje iz Dopisa Odeljenja za kulturne veze sa inostranstvom Ambasadi FNRJ u Rio de Janeiru. Naime, Odeljenje je avionskom poštom poslalo 106 radova za izložbu u Muzeju moderne umjetnosti u São Paulu uz preporuku da se poslije predstavi u Riju de Janeiru, Argentini i Čileu s obzirom na to da „spada medju najpotpunije i nabolje izložbe naše savremene grafike”, iako nisu zastupljeni svi grafičari.²⁵

Riječ je o pošiljci prve od dviju identičnih zbirki od stotinjak grafičkih listova koje su oblikovane 1953. s ciljem slanja na dvije turneje kojima se u inozemstvu trebala prezentirati suvremena jugoslavenska grafika.²⁶ Zbirka je predstavljena domaćoj javnosti na izložbi pod nazivom *Sto listova jugoslovenske moderne grafike: iz kolekcije komisije za kulturne veze s inostranstvom* koja je održana u beogradskom Muzeju primenjene umetnosti od 16. do

30. travnja 1953. godine. Obuhvaćala je grafičke listove 28 suvremenih jugoslavenskih grafičara koji su bili zastupljeni različitim brojem radova (od jednog do šest) izvedenih u širokom rasponu grafičkih tehnika dubokog, visokog i plošnog tiska – od bakroreza, bakropisa, suhe igle, akvatinte do drvoreza i drvoreza u boji, linoreza, litografije i litografije u boji. Kolekcija je obuhvaćala djela sljedećih autora: Kosta Angeli Radovani (3 grafike), Vesna Borčić (1), Stojan Čelić (4), Riko Debenjak (6), Zdenko Gradiš (2), Sergije Glumac (2), Marijan Detoni (5), Branka Ivančić Korelić (2), Božidar Jakac (6), Boško Karanović (4), Albert Kinert (4), Anka Krizmanić (3), Tone Kralj (4), Miha Maleš (5), Mario Maskareli (3), France Mihelić (5), Mića Nikolajević (2), Živka Pajić (3), Mihajlo Petrov (5), Boža Prodanović (3), Josip Restek (5), Nikola Reiser (1), Maksim Sedej (6), Mladen Srbinović (5), Dragoslav Stojanović-Sip (3), Rizah Štetić (4), Lazar

- 2 Grafike Rike Debenjaka (*Istranke*), Franca Miheliča (*Kurenti*), Josipa Resteka (*Mladenci*) i Živke Pajić (*Ples*), preuzeto iz: *Wystawa współczesnej grafiki jugosłowiańskiej*, katalog izložbe, Warszawa, 1955.

Prints by Riko Debenjak (*Istrian Women*), Franc Mihelič (*Kurents*), Josip Restek (*Newlyweds*) and Živka Pajić (*Dance*), source: *Wystawa współczesnej grafiki jugosłowiańskiej*, exhibition catalogue, Warszawa, 1955

Vujaklija (3) i Savo Vujović (1).²⁷ Iz selekcije autora i broja izloženih djela vidljivo je da se pri oblikovanju zbirke koja će u međunarodnim okvirima prezentirati suvremenu jugoslavensku grafiku vodilo računa o ravnomjernoj zastupljenosti grafičara iz glavnih umjetničkih centara države – Zagreba (10), Beograda (10) i Ljubljane (6),²⁸ a naglasak je bio stavljen i na ocrtavanje aktualnih tendencija i heterogenih kretanja na onodobnoj likovnoj sceni te poveznicu s prijašnjim razvojem medija s obzirom na to da su se pojedini autori prezentirali

grafikama iz prijašnjih desetljeća.²⁹ Princip tzv. republičkog ključa tijekom 1950-ih nerijetko je primjenjivan kao model izbora umjetnika koji će predstavljati Jugoslaviju na izložbenim manifestacijama u inozemstvu (poput Bijenala u Veneciji), iako je Komisija za kulturne veze sa inostranstvom negirala takav proces selekcije i naglašavala da je jedini kriterij izbora kvaliteta autora.³⁰ Velik broj autora koji su odabrani kao predstavnici suvremene jugoslavenske grafike bili su istaknuti protagonisti onodobne umjetničke scene,³¹

članovi republičkih i saveznih udruženja umjetnika – Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske (ULUH), Udruženja likovnih umjetnika Srbije (ULUS) i Saveza likovnih umjetnika Jugoslavije (SLUJ) – i njihovih grafičkih sekcija te promotori grafičkog medija. Među njima posebno aktivni na polju populariziranja grafike bili su Boško Karanović, tajnik grafičke sekcije SLUJ-a i jedan od suosnivača beogradskog Grafičkog kolektiva (1949.),³² te Sergije Glumac, jedan od pokretača Grafičkog studija (1950.) i Grafičke sekcije (1951.) ULUH-a čiji je dugogodišnji tajnik bio.³³ Autori poput Marijana Detonija, Božidara Jakca, Tone Kralja i Mihajla Petrova afirmirali su se na grafičkoj sceni još tijekom međuratnog razdoblja te realizirali grafičke listove koji pripadaju vrhunskim ostvarenjima ekspresionizma i kritičkog realizma.

Popis radova objavljen u skromnom katalogu izložbe u Muzeju primenjene umetnosti i bogato opremljena publikacija na francuskom jeziku koja je bila namijenjena izložbenoj prezentaciji u inozemstvu (sl. 1)³⁴ te sačuvane grafike, omogućuju uvid u tematske sklopove i formalno-stilske karakteristike radova uključenih u zbirku/izložbu. Naglasak u prezentaciji dometa i heterogenosti aktualne grafičke scene u Jugoslaviji stavljen je na radove čija je tematska okosnica imala uporište u tradiciji (portreti, aktovi, grupne kompozicije, pejzaži i vedute) uz djela simboličkog karaktera te ilustracije. Stilske odrednice zastupljenih grafika varirale su od stiliziranih i apstrahiziranih ženskih figura svedenih na znak (Debenjakove *Istrijanke*) ili igru matisseovskih linija (Stojanovićev *Ples*), linearno riješenih svakodnevnih ili folklornih motiva (Maleš, Restek), melodičnih i sintetiziranih formi (Kinertov *Svirač*) do plošnih ili ekspresivnih prikaza konja Maksima Sedeja te začudnih, fantastičkih ili razigranih grupnih kompozicija Karanovića, Živke Pajić i Maskarelija (sl. 2, 3, 4). Oko 1950. grafika se uklapala „u procese osuvremenjivanja jugoslovenske umetnosti nakon kratkotrajnog razdoblja socijalističkog realizma”,³⁵ a u radovima školovanih grafičara i slikara koji su zakoračili u grafiku s ciljem medijskog proširenja vlastite djelatnosti nazirao se širok spektar pristupa: utemeljenost na ekspresionističkom nasljeđu, umjerena fantastika, intimizam, sintetiziranje do ruba apstraktnosti, simuliranje slikarskih kvaliteta, odmak od čiste grafike itd.³⁶ To je bilo vidljivo i na izložbi *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* s obzirom na to da je zbirka obuhvatila različite manifestacije umjerenog modernizma koji

je u to vrijeme bio „najpoželjnija i najprihvatljivija umetnička pozicija u socijalno-kulturnom i ideološkom kontekstu posleratnog jugoslovenskog liberalnog socijalizma”.³⁷

U prikazu objavljenom u dnevniku *Borba*, u povodu izložbe u Muzeju primenjene umetnosti, Aleksa Čelebonović osvrnuo se na obilježja grafičke produkcije pojedinih sredina te poentirao: „Trenutak je dakle došao i ova izložba nam zato daje povod, da konstatujemo neophodnu potrebu, kako za razvoj naše grafike, tako i za praktične potrebe izlaganja u zemlji i inostranstvu, stvaranje stalne grafičke zbirke, takozvanog ‘grafičkog kabineta’ koji bi prikupljao, sve ono što naša grafika stvara, čim je delo na nivou jedne koncepcije ili jasnijeg likovnog htenja. Za dalje izložbe u inostranstvu ovo je neophodno. To nije skupo, a doprineće sigurno učvršćenju položaja i puteva naše grafike.”³⁸

Dvije inačice izložbe *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* koje su gostovale u različitim gradovima Južne Amerike i Europe imale su dvojaku ulogu: s jedne su strane predstavljale manifestaciju koja je trebala pridonijeti uspostavi kulturnih veza s državama s kojima Jugoslavija do tada nije imala takav oblik suradnje, a s druge strane bile su poligon za jačanje prije iniciranih veza sa zemljama s kojima su postojali uspostavljeni institucionalni kontakti na planu kulturne suradnje. Modaliteti uspostave kontakata s institucijama u inozemstvu bili su različiti – inicirali su ih Komisija ili lokalne ambasade i poslanstva, a nove postaje turneje u Južnoj Americi i Europi nerijetko su dogovarane „u hod”, ovisile su o trenutačnim financijskim i organizacijskim mogućnostima, a neka od planiranih gostovanja u konačnici nisu realizirana. Izložbe su u zemljama Južne Amerike i Europe polučile različit interes publike te stručnoj i ostaloj javnosti prezentirale jugoslavensku grafičku scenu reprezentativnim izborom grafika i široko postavljenim uvidom u stilske tendencije u domeni grafičkog medija. U Jugoslaviji se o izložbama izvještavalo uglavnom kratkim noticama u kulturnim kronikama dnevnih tiskovina (*Vjesnik*, *Politika*, *Borba*), a veći prostor najčešće je bio posvećen recepciji pojedinih izdanja izložbe u stranoj periodici.³⁹

Južna Amerika

Nakon prekida sa sssr-om Jugoslavija je „sređivala odnose sa susednim, drugim zapadnim i vaneuropskim zemljama, granajući svoje međunarodne

veze, probijajući blokadu socijalističkih zemalja i stvarajući pretpostavke za uključivanje u svetsko tržište”.⁴⁰ Krajem 1940-ih intenzivirala je svoje ekonomske odnose s raznim zemljama, između ostaloga i s državama Južne Amerike: jača razmjena s Brazilom, Urugvajem, Meksikom i Paragvajem, a Argentina je bila među dvanaest zemalja od kojih je Jugoslavija dobila trgovački kredit od gotovo milijardu dolara.⁴¹ Kulturna suradnja s tim dijelom svijeta u prvoj polovini 1950-ih ostvarena je i preko izložbe *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* koja je predstavljena na različitim lokacijama u Latinskoj Americi od 1953. do 1955. – São Paulu i Riju de Janeiru (Brazil), Buenos Airesu (Argentina) i Santiagu de Chileu (Čile) – te u konačnici završila u Montevideu (Urugvaj) otkuda je 1956. vraćena u Jugoslaviju. Ta prva verzija izložbe *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* bila je prodajnog karaktera i radovi su ostajali u vlasništvu autora kojima su po prodaji isplaćivani honorari, a trebala se nadopunjavati novim otiscima istih grafika.⁴²

Prezentacija kolekcije započela je u Brazilu te je tijekom 1953. godine Ambasada FNRJ uspješno organizirala izložbe u São Paulu i Riju de Janeiru. U São Paulu izložba je održana pod nazivom *Gravadores Iugoslavos* u Museu de Arte Moderna u svibnju 1953., a predstavljeno je 106 radova.⁴³ U kolovozu 1953. slijedila je izložba *Gravuras modernas da Iugoslávia* u Museu de Arte Moderna u Riju de Janeiru s opsežnim tekstom Jorgea Maie koji se osvrnuo na obilježja jugoslavenske grafike te radove nekih od zastupljenih grafičara.⁴⁴ Brazijske izložbe postigle su uspjeh, prodano je više radova, a ambasada je o svemu temeljito izvještavala Komisiju.⁴⁵ O uspješnom otvorenju u Brazilu pisalo se i u Jugoslaviji, a posebno je isticano da je u tamošnjem tisku izložba ocijenjena „kao značajan događaj u kulturnom i društvenom životu glavnog grada Brazilije”.⁴⁶ Navođenje istaknutih osoba političkog života koje su prisustvovala događaju trebalo je istaknuti važnost manifestacije u izgradnji državno-političkih odnosa.⁴⁷

Nakon Brazila izložbu je preuzelo Poslanstvo FNRJ u Argentini. Tijekom godinu dana organizirana je samo izložba u Buenos Airesu, a komunikacija s Komisijom nije bila zadovoljavajuća s obzirom na to da nisu slali podatke o uspjehu manifestacije i prodaji radova.⁴⁸ Argentinska izložba održala se pod nazivom *Exposicion de Grabados Yugoslavos Contemporáneos* od 1. do 15. prosinca 1954. i predstavila je 95 radova.⁴⁹

Izložba u glavnom gradu Čilea održala se u Museu Nacional de Bellas Artes od 5. do 20. travnja 1955. pod pokroviteljstvom čileanskog ministra prosvjete Oscara Herrere i poslanika FNRJ-a Dragutina Djurdjeva, a isticalo se kako je ona novi „prilog srdačnim prijateljskim vezama i miroljubive suradnje između obe zemlje” te prva takva manifestacija nakon Drugoga svjetskog rata, a pratila ju je i pozitivna recepcija u javnosti te se u tisku isticala kvaliteta predstavljene grafike i prilika da se upozna rad jugoslavenskih umjetnika.⁵⁰

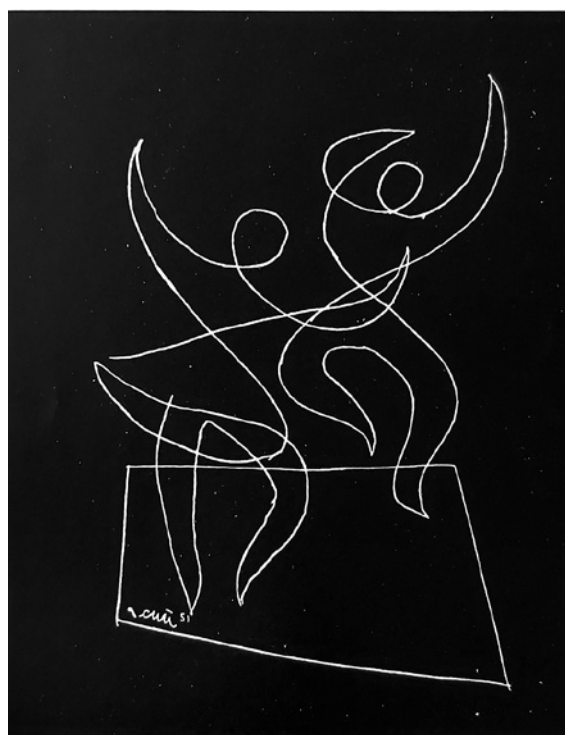
Tijekom gostovanja Komisija za kulturne veze sa inostranstvom nije uvijek bila ažurno obavještavana o kretanjima i recepciji izložbe i s vremenom se našla na „udaru opravdanih protesta likovno-umetničkih organizacija, samih autora i javnog mnjenja” te posljedično odlučila postrožiti uvjete izlaganja u eventualnoj daljnjoj turneji izložbe po Latinskoj Americi.⁵¹ Postojali su planovi da se izložba postavi i u drugim gradovima, ali namjera ambasade u Brazilu da je organizira u Belo Horizonteu te poslanstva u Čileu da je priredi u Urugvaju nisu ostvarene⁵² kao ni inicijativa da se održi u Meksiku.⁵³ Nakon Santiaga de Chilea kolekcija je dostavljena u urugvajski Montevideo, a ondašnje poslanstvo vratilo je radove 1956. u Jugoslaviju.⁵⁴ Velik broj grafika koje su se nalazile u zbirci koja je gostovala po Južnoj Americi prodan je tijekom turneje, a neprodani listovi vraćeni su Savezu likovnih umetnika Jugoslavije odnosno autorima.⁵⁵

Izložba je, prema izvještajima zastupništava u Južnoj Americi, „delovala kao najbolji ambasador naše kulture, politike i društvenih uređenja u tim zemljama”, a Ivo Frol je u korespondenciji iz 1957. naglasio da umjetnički karakter izložbe nisu mogli ignorirati ni „ultra katolički i drugi protivnici Jugoslavije koji su prećutkivali u svojim listovima i protokolarne vesti o Jugoslaviji”.⁵⁶

Europa

Kolekcija koja je izlagana u Južnoj Americi sastojala se od grafičkih listova koji su bili vlasništvo umjetnika, dok je druga serija grafika bila „propagandno umetnička zbirka” Komisije za kulturne veze sa inostranstvom koja je od 1953. do 1956. predstavljena u Grčkoj, Njemačkoj i Poljskoj.⁵⁷ Postojala je inicijativa da se izložba *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* u jesen 1953. organizira u Beču, ali od toga nije došlo.⁵⁸

Jača kulturna suradnja s Grčkom, s kojom je Jugoslaviju povezivao Balkanski sporazum, započela je

- 3 Grafike Alberta Kinerta (*Svirač*), Mihajla Petrova (*Žena s ogledalom*), Maksa Sedeja (*Konji*) i Dragoslava Stojanovića Sipa (*Ples*), preuzeto iz: *Wystawa współczesnej grafiki jugosłowiańskiej*, katalog izložbe, Warszawa, 1955.

Prints by Albert Kinert (*Musician*), Mihajlo Petrov (*Woman with a Mirror*), Maks Sedej (*Horses*) and Dragoslav Stojanović Sip (*Dance*), source: *Wystawa współczesnej grafiki jugosłowiańskiej*, exhibition catalogue, Warszawa, 1955

- 4 Grafike Boška Karanovića (*Berba šljiva*), Marija Maskarelija (*Karneval*), Marijana Detonija (*Cvjetovi mašte*), Mihe Maleša (*Makedonke*) i Koste Angelija Radovanija (*Portret dječaka*), preuzeto iz: *100 Estampes yougoslaves modernes*, katalog izložbe, Beograd, 1953.

Prints by Boško Karanović (*Plum Harvest*), Mario Maskareli (*Carnival*), Marijan Detoni (*Flowers of Imagination*), Miha Maleš (*Macedonian Women*) and Kosta Angeli Radovani (*Portrait of a Boy*), source: *100 Estampes yougoslaves modernes*, exhibition catalogue, Belgrade, 1953

od 1953. na inicijativu Jugoslavije.⁵⁹ Posebno intenzivna aktivnost na planu umjetničkih izložbi razvila se u proljeće/ljeto 1953. kada su u Ateni održane izložbe *60 slika savremene jugoslovenske umetnosti – slikarstva* (svibanj/lipanj) i *100 listova jugoslovenske moderne grafike* (lipanj). Izložba slikarstva izazvala je neočekivani interes široke publike i masovni posjet (navode više od 100 000 posjetitelja), dok je grafička izložba održana na Umjetničkoj visokoj školi od 15. do 30. lipnja 1953. zainteresirala mlade umjetnike i grafičare, „pojačala interes većine za jugoslovensku umetnost” i rezultirala potražnjom literature iz domene jugoslovenske umjetnosti.⁶⁰ Izložbe su ujedno bile i poligon kulturnog odmjeravanja različitih država. Naime, neposredno prije jugoslovenske slikarske izložbe u Ateni je predstavljena talijanska umjetnost te je u izvještaju o kulturnoj suradnji s Grčkom posebno isticano kako su grčki likovni kritičari „otvoreno pisali, da se Italija uprkos svoje hiljadugodišnje tradicije u kulturi ne može meriti sa Jugoslavijom!”⁶¹

Izložba u Solunu bila je postavljena u Svečanoj sali za sjednice Trgovinske i industrijske komore od 19. rujna do 4. listopada 1953., a realizirana je bez pomoći Generalnog konzulata te zahvaljujući angažmanu predstavnika Komisije koji je adaptirao prostor i odradio marketinške akcije i obavještanje medija. Bila je odlično posjećena i prihvaćena (4500 posjetitelja) te je činila svojevrsnu nadopunu jugoslovenskog paviljona na Solunskom velesajmu.⁶² Izložba je u konačnici zbog nezalaganja Generalnog konzulata FNRJ ostala zapakirana u Solunu do veljače 1954. kada je prebačena u Makedoniju i na traženje mjerodavnih organa predstavljena u Skoplju od 21. ožujka do 1. travnja te nakon povratka kolekcije u Beograd odmah poslana u Njemačku.⁶³

Gostovanje izložbe u Zapadnoj Njemačkoj nije bilo rezultat smišljenog i planiranog djelovanja Komisije za kulturne veze sa inostranstvom, nego rješenje neugodne situacije do koje je došlo između Zapadnonjemačkog saveza likovnih umjetnika (*Westdeutscher Künstlerbund* predvođenog predsjednikom Wilhelmom Wesselom) i općine Iserlohn te ULUH-a pod vodstvom Ive Režeka. Naime, udruženja su dogovarala izložbe po principu reciprociteta, ali je ULUH u konačnici bez objašnjenja odustao od dogovorene izložbe u Iserlohnu te se oko nastale situacije angažirala Ambasada FNRJ u Njemačkoj koja se obratila Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom.⁶⁴ Kako bi izgledila

potencijalni kulturni skandal, Komisija je na raspolaganje Ambasadi stavila svoju zbirku grafika kao zamjenu za planiranu izložbu u Iserlohnu, ali uz uputu da ambasador ne otvara izložbu jer joj nije „potrebno davati toliki značaj, tim više što to povlači obaveze za naše rukovodioce ovde”.⁶⁵ U korespondenciji između Ambasade i Komisije posebno je mjesto bilo posvećeno pitanju suradnje na planu izložbene razmjene i reciprociteta te obveza i uvjeta oko gostovanja izložbe njemačke grafike u Jugoslaviji, odnosno turneje *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* u njemačkim gradovima, koju je poticalo njemačko udruženje jer nije željelo prekinuti moguću buduću suradnju.⁶⁶ Izložba u Iserlohnu imala je, prema izvještaju Ambasade, veliki odjek u njemačkom tisku, a na njezinu daljnem plasiranju radili su *Westdeutscher Künstlerbund* i Ambasada FNRJ.⁶⁷ Prilikom otvorenja njemački dužnosnici naglašavali su da su izložba i prikaz jugoslovenskih nacionalnih plesova na Iserlohnskom festivalu „značajan doprinos međusobnom zbližavanju i upoznavanju naroda” (gradonačelnik Schäfer) te nastavak suradnje koja je nakon višegodišnjeg prekida započela izložbom jugoslovenskih fresaka u Düsseldorfu (predstavnik zapadnonjemačkog Ministarstva vanjskih poslova Beyme).⁶⁸ Predsjednik njemačkog udruženja umjetnika Wessel osvrnuo se na obilježja grafičkog stvaralaštva te naglasio da „ravnopravnost izražajnih formi na izložbenim grafičkim radovima svjedoči o odsutstvu uniformiranog stvaranja [i] predstavlja izraz stvaralačke snage slobodnog čovjeka”.⁶⁹ Turneja izložbe nakon Iserlohna (*Sauerland Festwoche*, 14. – 23./31. svibnja) nastavila se u Hagenu (Osthaus Museum, 18. srpnja – 8. kolovoza), Passauu (festival *Europaske nedjelje*, rujna 1954.), Bonnu (18. studenog – 1. prosinca), a u Berlinu je otvorena 10. prosinca 1954. u Maison de Franceu. Iz tiska i arhivske dokumentacije saznaje se da je izložba nastavljena 1955. u Duisburgu i Dortmundu te da je u tisku naišla na snažne kritike: iako je visoko ocijenjena zanatska razina, istaknuto je da „u pogledu savremenosti jugoslovenska grafika zaostaje za evropskom, za punih 30 godina”.⁷⁰ Nakon završetka turneje po Zapadnoj Njemačkoj, kolekcija je 13. lipnja 1955. poslana natrag u Beograd.⁷¹

Komisija je namjeravala izložbu predstaviti i u skandinavskim zemljama te su u stavkama budžeta za 1955. planirani transport i osiguranje izložbe u Oslu i Stockholmu,⁷² ali do toga u konačnici nije došlo. Iako je 1955. aktivnost Komisije bila

iznimno agilna na planu organizacije jugoslovenskih izložaba u zemlji i inozemstvu, sudjelovanja na međunarodnim izložbama i ugošćivanja inozemnih izložaba te „bila onolika koliko je iznosila za 1952, 1953 i 1954 godinu zajedno”, nailazila je na brojne „smetnje”. To su u prvom redu bili mali budžet, zatim otpor likovnih umjetnika koji su putem republičkih udruženja ometali rad Komisije i činjenica da je Komisija za kulturne veze sa inostranstvom „usled stupanja u kulturne razmene sa zemljama koje dotad nisu imale konkretne diplomatske odnose sa našom zemljom, morala, nepredvidjeno budžetom, primiti u postupak i izvesti mnoge izložbe u zemlji i inostranstvu”, poput izložbe *Sto listova* u Poljskoj.⁷³

Zbirka grafika Komisije za kulturne veze sa inostranstvom predstavljena je 1955. u Poljskoj. Političke promjene u toj državi Istočnog bloka započele su smrću Josifa Staljina (1953.) i od 1954. rezultirale postupnom liberalizacijom kulturne politike, okretanjem prema umjetnosti Zapada te odmicanjem od dominantnoga socijalističkog realizma.⁷⁴ Izložba jugoslovenske grafike u Varšavi otvorena je na Dan Republike FNRJ, 29. studenoga 1955. u novosagrađenoj Palači nauke i kulture. O važnosti izložbe u međunarodnim kontaktima Jugoslavije i Poljske svjedoči činjenica da ju je otvorio ministar prosvjete i kulture Włodzimirz Sokorski u prisutnosti ministra vanjskih poslova, kulturnih radnika, visokih lica MIP-a te ambasadora Milatovića.⁷⁵ U izvještaju jugoslovenske ambasade navodilo se da je izložba kvalitetom i heterogenošću umjetničkih poetika iznenadila poznavatelje grafike, a pojedini kritičari smatrali su da je „slaba strana izložbe” u činjenici da se „medju izloženim radovima ne nalaze ‘socijalističko-realistička ostvarenja’”,⁷⁶ koja su unatoč postupnom zaokretu kulturne politike i umjetničke produkcije očito još uvijek činila dominantni i općeprihvaćeni vizualni jezik u Poljskoj. Komisija za kulturne veze sa inostranstvom za komesara varšavske izložbe izabrala je upravitelja Umetničke galerije u Sarajevu Ivu Šeremeta, koji se školovao u Poljskoj i imao kontakte s tamošnjim umjetničkim krugovima. On je po povratku u domovinu o svojem boravku, odnosu prema Jugoslaviji, stanju u poljskim umjetničkim krugovima i (ne)slobodama umjetnika detaljno pismeno i usmeno izvijestio Komisiju: „Simpatije za Jugoslaviju su velike, ne samo u zvaničnim krugovima nego i u narodu. Vrlo se često čuje u razgovoru ‘Lako je vama vi imate Tita’, s drugim

rečima, mi ne možemo da radimo po našoj volji nego onako kako nam se komanduje”.⁷⁷ Poljska komisija za kulturnu suradnju s inozemstvom željela je prenijeti izložbu u nekoliko gradova,⁷⁸ ali je u konačnici ostvareno samo gostovanje u Stalinogródu (današnje Katowice) od 27. siječnja do 15. veljače 1956.⁷⁹

Iz prijedloga budžeta Komisije za kulturne veze sa inostranstvom za 1956. saznaje se da je bilo planirano gostovanje izložbe *Sto listova* u Bugarskoj i Mađarskoj.⁸⁰ Do toga nije došlo te je nakon povratka iz Poljske izložba „stornirana, odnosno odlučeno je da se više ne upućuje u inostranstvo jer je s obzirom na veliki napredak jugoslovenske grafike donekle već zastarela”.⁸¹

Recepcija izložbe u umjetničkim krugovima Jugoslavije, sudbina zbirke i ostali „grafički” projekti Komisije za kulturne veze sa inostranstvom

O izložbi *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* raspravljalo se i na sastancima stručnih udruženja umjetnika, poput Plenuma grafičke sekcije Saveza likovnih umetnika Jugoslavije koji je održan u Zagrebu u svibnju 1955. i na kojemu su se razmatrali položaj i stanje grafičke umjetnosti. Zaključeno je da je „Komisija za kulturne veze sa inostranstvom učinila u proteklom periodu vanredne napore u popularizaciji i afirmaciji naše grafike u inostranstvu”, posebno organizacijom izložaba te pripremom za tisak mape drvoreza i drvoreza u boji.⁸² Sekcija je, međutim, smatrala da zbirka zastupljena na izložbi *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* već predugo cirkulira i da „se u toku dve godine značajno promijenila slika a i kriterijum u jugoslovenskoj grafici” te je Komisiji sugerirala da izložbu povuče iz obaju pravaca i da se u vezi s izmjenom njezina sastava konzultira sa sekcijom, odnosno udruženjem,⁸³ što je Komisija u konačnici i učinila.

Grafički listovi iz zbirke koja je gostovala po Južnoj Americi su tijekom turneje ostali vlasništvo umjetnika te su vraćeni autorima po povratku grada u Jugoslaviju u lipnju 1956. godine.⁸⁴ Komisija za kulturne veze sa inostranstvom je zbirku, koja se nalazila u njezinu vlasništvu i koja je gostovala po Europi, nakon prestanka turneje odlučila darovati Modernoj galeriji u Ljubljani „obzirom da Vi organizujete Grafički kabinet”, ali uz uvjet „da je unesete u svoj umjetnički inventar kao posebnu celinu s obzirom na njenu propagandno umjetničku aktivnost”.⁸⁵ Moderna galerija

preuzela je zbirku Komisije za kulturne veze sa inostranstvom 8. studenoga 1957.,⁸⁶ a obuhvaćala je 96 grafika 27 autora.⁸⁷

O korištenju grafičkog medija u promociji kulture svjedoče i drugi projekti Komisije realizirani 1950-ih. Osim formiranja zbirke i izložbe *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* Komisija za kulturne veze sa inostranstvom 1953. aktivirala se i oko projekta otiskivanja 60 mapa drvoreza i drvoreza u boji.⁸⁸ Mape s 40 otisaka „ne bi bile prodajne, nego bi bile isključivo upotrebljene za kulturne informacije i propagandu”, a projekt je realiziran u suradnji s republičkim udruženjima umjetnika koja su predlagala radove za mapu.⁸⁹ Izabrani radovi predstavljeni su na izložbi *Drvo-rez i drvorez u boji* u Galeriji Grafičkog kolektiva u Beogradu u rujnu 1953. i obuhvaćali su grafike umjetnika zastupljenih u kolekciji *Sto listova moderne jugoslovenske grafike*, ali i mnogih drugih.⁹⁰ Zbog ograničenog budžeta projekt realizacije mape drvoreza trajao je više godina te je u cjelini otisnuta mapa tek 1957. poslana predstavništvima diljem svijeta „u propagandne svrhe”.⁹¹ Predstavljala je „jednu malu izložbu jugoslovenske grafike” i selekciju autora koji prezentiraju različite tendencije na grafičkoj sceni, a ideja Komisije bila je da je predstavnici Jugoslavije u inozemstvu ponude galerijama i grupama umjetnika koje „uže interesuje ova oblast likovnog stvaranja”⁹² te time pridonesu promoviranju jugoslavenske umjetnosti i novim oblicima kulturne suradnje.

Izložba *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* imala je važnu ulogu u populariziranju grafičkog medija te upoznavanju inozemne publike s ostvarenjima i dometima suvremene jugoslavenske umjetnosti. Kompleksna organizacija izložbe te rekonstrukcija turneje njezinih dviju verzija po Južnoj Americi i Europi omogućuje uvid u modalitete djelovanja Komisije za kulturne veze sa inostranstvom koja je u grafici i izložbenoj razmjeni prepoznala važno sredstvo u uspostavljanju, održavanju i jačanju kulturne suradnje s prijateljskim državama.

* Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2018-01-9364 *Umjetnost i država u Hrvatskoj od prosvjetiteljstva do danas*.

BILJEŠKE

- 1 O slojevitosti političkoj situaciji u Jugoslaviji u vrijeme „velike prekretnice” (1948. – 1953.) vidi: Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi 1918 – 1985*, 3. dopunjeno izd. (Zagreb: Školska knjiga, 1985.); Darko Bekić, *Jugoslavija u hladnom ratu: odnosi s velikim silama 1949. – 1955.* (Zagreb: Globus, 1988.); Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918 – 1988. Treća knjiga: Socijalistička Jugoslavija 1945 – 1988* (Beograd: Nolit, 1988.).
- 2 Branka Doknić, *Kulturna politika Jugoslavije: 1946 – 1963* (Beograd: Službeni glasnik, 2013.), 125. U knjizi vidi o kulturnoj politici Jugoslavije u poslijeratnom razdoblju.
- 3 Branka Doknić izložbu *Sto listova jugoslovenske moderne grafike: iz kolekcije komisije za kulturne veze sa inostranstvom* ne spominje u knjizi o kulturnoj politici Jugoslavije od 1946. do 1963. godine. Izložbu spominje: Miroslav Perišić, *Diplomatija i kultura: Jugoslavija: prelomna 1950. Jedno istorijsko iskustvo* (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, Narodna biblioteka Srbije, 2013.). Ukratko o izložbi u kontekstu događanja koja su obilježila grafičku scenu nakon Drugoga svjetskog rata vidi: Lovorka Magaš Bilandžić, *Sergije Glumac: grafika, grafički dizajn, scenografija* (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2019.), 329. Vidi i: Ješa Denegri, „Grafika između plemenitog zanata i tehnologija (ne)ograničenog umnožavanja,” u *Jedan vek grafike: dela iz grafičke zbirke Muzeja savremene umetnosti*, katalog izložbe (Beograd: Muzej savremene umetnosti, studeni – prosinac 2003.), 17. Ne-cjelovit popis s nepotpunim podacima o mjestima i terminima održavanja izložbe te fragmentarnom bibliografijom objavljen je u „Pregled grupnih izložbi sa bibliografijom,” u *Jugoslovensko slikarstvo šeste decenije*, katalog izložbe (Beograd: Muzej savremene umetnosti, srpanj – rujna 1980.), 348. Izložba se spominje i u popisima skupnih izložbi zastupljenih autora, ali je nerijetko navedena pod različitim nazivima.
- 4 Arhivska dokumentacija o pojedinim izložbama u Južnoj Americi i Europi koja se čuva u Arhivu Jugoslavije u Beogradu, Fond 559. Savezna komisija za kulturne veze sa inostranstvom (dalje: AJ-559) neravnomjerno je zastupljena. Osim arhivske građe u rekonstrukciji turneje obiju verzija izložbe korišteni su i podaci o izložbama u inozemstvu iz Kartoteke izložbi Arhiva za likovne umjetnosti HAZU (dalje: Arlikum HAZU) te bilješke i osvrti u dnevnom tisku.
- 5 Usp. Doknić, *Kulturna politika*, 239–241. Autorica se detaljnije ne bavi djelovanjem Komisije za kulturne veze sa inostranstvom na planu izložbene suradnje.
- 6 Uredba o osnivanju Komisije za kulturne veze sa inozemstvom. *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije IX/12* (18. ožujka 1953.): 110–111. Predsjednik i članovi obnašali su funkcije počasno dok je tajnik bio službenik Komisije koji je rukovodio administracijom.
- 7 AJ-559, fascikl 8. Opšti materijali, 19. Opšti izvještaji za 1953. godinu, Statut Komisije za kulturne veze sa inostranstvom, 23. travnja 1953., 1 [3].
- 8 Na temelju uvida u arhivsku građu fonda AJ-559.
- 9 AJ-559, fascikl 17. Opšti materijali, 36. Kulturno prosvetna saradnja sa inostranstvom 1955. (dalje: AJ-559-17-36), Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Ambasadi FNRJ u Santiagu de Chileu, 20. lipnja 1955.
- 10 AJ-559-17-36, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Ambasadi FNRJ u Rio de Janeiru, 20. svibnja 1955.
- 11 Detaljnije u: Perišić, *Diplomatija*, 45–46.
- 12 Npr. u kulturnoj suradnji s Grčkom dominirala su gostovanja jugoslavenskih kulturnih udruženja i pojedinaca u Grčkoj, a razloge slabije prisutnosti Grčke u Jugoslaviji na području umjetnosti i kulturne djelatnosti pronalazilo se

- u nedovoljnoj kvaliteti suvremene grčke umjetnosti koja „dosta je zaostala i nije sposobna da prelazi svoje državne granice”. AJ-559, fascikl 48. Opšti materijali. Veze sa tzv. Zapadom, 106. Veze sa Grčkom, 1953, 1958 – 1970. (dalje: AJ-559-48-106), Grčka – izvještaj napisan na osnovu razgovora sa našim predstavnicima u Atini i Solunu i ličnih zapažanja na putu po Grčkoj, Beograd, 3. srpnja 1955., 1.
- 13 Sredinom 1950-ih u Jugoslaviji je bila predstavljena tek jedna izložba njemačke grafike, dok je u Njemačkoj stalno bilo prisutno nekoliko izložbi posvećenih grafici i slikarstvu Jugoslavije. AJ-559, fascikl 102. Kultura i umetnost, 226. Grafika 1953 – 1960 (dalje: AJ-559-102-226), Dopis Ambasade FNRJ u Bonnu Savezu likovnih umetnika Jugoslavije, Bonn/Mehlem, 13. prosinca 1955.
- 14 Vidi bilj. 12. U slučaju Grčke tražili su se načini kako da se ostvari „naše kulturno prodiranje u provinciju a specijalno u Solun i okolinu”.
- 15 Dok je jugoslovenska izložba gostovala u Brazilu, u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani planirano je gostovanje putujuće izložbe moderne brazilske arhitekture (jesen 1953.). „Izložba jugoslovenske grafike u Braziliji,” *Vjesnik* XIV/2510 (31. ožujka 1953.), 5.
- 16 AJ-559-8-19, Komisija za kulturne veze sa inostranstvom (Organizaciona šema i opis poslova), Beograd, 22. lipnja 1954., 1-2 [68-69].
- 17 AJ-559-48, 105. Veze sa Austrijom 1953 – 1970. (dalje: AJ-559-48-105), Dopis Poslanstva Federativne Narodne Republike Jugoslavije u Austriji Odelenju za štampu i informacije Državnog sekretarijata za inostrane poslove, Beč, 10. svibnja 1953., 2.
- 18 Isto, 2-3. Govori se o austrijskim ustanovama i organizacijama.
- 19 Npr. austrijski poslanik u Jugoslaviji Walter Wodak po stupanju na dužnost 1953. inicirao je razgovore s Komisijom o mogućnostima kulturne suradnje. AJ-559-48-105, Beleška – poseta austriskog poslanika g. ministra Walter Wodak 17-IX-1953., 1.
- 20 AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Ambasadi FNRJ u Austriji, Beograd, 5. ožujka 1956.
- 21 Komunikacija Komisije s predstavništvima u inozemstvu nije uvijek tekla glatko s obzirom na to da je izvještavanje katkad izostalo ili je bilo nepotpuno.
- 22 AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Savetu za prosvetu, nauku i kulturu NR Bosne i Hercegovine, Beograd, 12. listopada 1955.
- 23 Detaljno o Klubu prijatelja grafike Arta i njegovoj ulozi: Magaš Bilandžić, *Glumac*, 322-325.
- 24 Među izlagačima je bilo 19 umjetnika čiji su se radovi nalazili u kolekciji *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* (Borčić, Čelić, Debenjak, Gradiš, Jakac, Karanović, Kinert, Kralj, Maleš, Maskareli, Mihelić, Petrov, Prodanović, Reiser, Restek, Sedej, Srbinović, Stojanović Sip i Vujaklija). Francis Stelé, „Jugoslavia,” u *XXVII Biennale – La Biennale di Venezia* (Venezia: Lombroso Editore, 1954.), 339-350. Izbornik je bio France Stelé, a predstavljeni su skulptor Sreten Stojanović i jugoslovenski grafičari.
- 25 Preporučuje se da se izložba zove *Suvremena jugoslovenska grafika*. Osim djela poslan je i popis radova s naznačenim cijenama u dinarima te biografije umjetnika za katalog, a najavljeno je i da će za dva tjedna poslati duplikate grafika zbog eventualne prodaje. AJ-559-102-226, Dopis Odelenja za kulturne veze sa inostranstvom Ambasadi FNRJ u Rio de Janeiru, Beograd, 9. ožujka 1953.
- 26 U arhivskoj dokumentaciji se kod referiranja na izložbu navodi nekoliko različitih inačica naslova – *100 listova moderne/savremene jugoslovenske grafike*, *Sto listova jugoslovenske moderne grafike*. U inozemstvu se izložba javljala pod nazivima jugoslovenska grafika, jugoslovenska moderna/suvremena grafika itd.
- 27 *Sto listova jugoslovenske moderne grafike: iz kolekcije komisije za kulturne veze sa inostranstvom*, katalog izložbe (Beograd: Muzej za primenjenu umetnost, 1953.), 16.-30. travnja 1953., bez paginacije. U dvije verzije putujuće izložbe nisu bili uključeni svi radovi izloženi u Beogradu (npr. rad Save Vujovića nije bio uključen u kolekciju koja je izlagana u Europi).
- 28 Crnu Goru i Bosnu i Hercegovinu zastupao je po jedan grafičar.
- 29 Npr. *Koncert Božidara Jakca*, listovi iz ciklusa Marijana Detonija (*Cvjetovi mašte, Plodovi uzbuđenja*) te drvorezi s motivima plesa Anke Krizmanić.
- 30 Više o primjeni „republičkog ključa” te modalitetima i dinamičkim pristupa u odabiru autora koji su predstavljali Jugoslaviju na Bijenalu u Veneciji vidi: Ana Ereš, *Jugoslavija na Venecijanskom bijenalu (1938 – 1990): kulturne politike i politike izložbe* (Novi Sad: Galerija Matice srpske, u tisku).
- 31 Neki od njih bili su tada i profesori na likovnim akademijama u Zagrebu (Detoni), Ljubljani (Debenjak, Jakac).
- 32 Grafički kolektiv su 1949. osnovali Karanović, Stojanović-Sip, Mirjana Koka Mihać, Mile Petrović i Živka Pajić revoltirani činjenicom da u Beogradu „nema normalnih uvjeta za razvijanje grafike”. Milica Josimović, „Šest godina djelovanja grafičkog kolektiva,” *Borba* XX/112 (15. svibnja 1955.): 6.
- 33 Više o Glumčevu angažmanu na popularizaciji grafike, djelovanju u Grafičkom studiju i Grafičkoj sekciji te suradnji s Boškom Karanovićem i Klubom prijatelja grafike Arta vidi: Magaš Bilandžić, *Glumac*, 320-326.
- 34 *100 estampes yougoslaves modernes*, katalog izložbe (Beograd, 1953.). Velik broj reprodukcija radova objavljen je i u katalogu varšavske izložbe: *Wystawa współczesnej grafiki jugosłowiańskiej*, katalog izložbe (Warszawa, 1955.).
- 35 Ješa Denegri, „Grafika 1950 – 1980,” u *Jugoslovenska grafika 1950 – 1980.*, katalog izložbe (Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1985.), 13.
- 36 Denegri, „Grafika 1950,” 13. Za pregled doprinosa i karakteristika opusa autora iz pojedinih republika vidi: Ljiljana Slijepčević, „Beogradski krug,” u *Jugoslovenska grafika 1950 – 1980*, katalog izložbe (Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1985.), 21-25; Želimir Košćević, „Grafika u Hrvatskoj,” u *Jugoslovenska grafika 1950 – 1980*, katalog izložbe (Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1985.), 47-48; Ivan Sedej, „Grafika u Sloveniji,” u *Jugoslovenska grafika 1950 – 1980*, katalog izložbe (Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1985.), 53-55.
- 37 Denegri, „Grafika između,” 19.
- 38 Aleksa Čelebonović, „Sto listova grafike,” *Borba* XVIII/110 (26. travnja 1953.): 6. U tekstu naglašava tradiciju slovenske moderne grafike, činjenicu da je hrvatski dio nepotpun te navodi da je beogradski dio „možda najbolje pretstavljen”.
- 39 Č. P., „Grčka štampa o izboru 100 listova moderne jugoslovenske grafike” u Atini,” *Borba* XVIII/220 (1. rujna 1953.): 2; „Poljski listovi o grafici jugoslovenskih umjetnika,” *Vjesnik* XVI/3359 (20. prosinca 1955.): 5.
- 40 Više u: Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 361. Petranović navodi da je Jugoslavija krajem 1953. u inozemstvu imala 49 ambasada, 5 specijalnih misija i 13 generalnih konzulata te je već tada uspostavila ekonomske odnose s nizom zemalja među kojima su bili Brazil i Grčka.
- 41 Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 243.
- 42 Vidi bilj. 25.
- 43 *Gravadores lusoslavos*, katalog izložbe (São Paulo: Museu

- de Arte Moderna, svibanj 1953.)
- 44 Jorge Maia, „Gravadores Jugoslavos,” u *Gravuras modernas da Jugoslávia*, katalog izložbe (Rio de Janeiro: Museu de Arte Moderna, kolovoz 1953.), 5-8.
- 45 Prodana su djela Debenjaka (*Zmajevi, Bik, Istranke*), Sribinovića (*Ilustracija za nevernu ženu*), Karanovića (*Berbe šljiva*), Mihelića (*Mrtva priroda sa ogledalom* (sic!)). AJ-559-102-226, Dopis Serviço Jugoslavo de Informações Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom, Rio de Janeiro, 12. studenoga 1953.
- 46 „Otvorena izložba jugoslavenske grafike u Rio de Janeiru,” *Vjesnik XVI*/3359 (20. prosinca 1955.), 5.
- 47 Isto. Otvorenju su nazočili izaslanici predsjednika Getúlija Vargasa i ministra prosvjete i pravosuđa, predstavnici Ministarstva vanjskih poslova, bivši ministar vanjskih poslova Neves Fontora, veći broj senatora, šefovi diplomatskih misija Indije, Grčke, jugoslavenski ambasador Ivan Vejvoda s osobljem, direktori vodećih listova, likovni kritičari itd.
- 48 AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Odelenju za štampu i informacije Državnog sekretarijata za inostrane poslove FNRJ (Predmet: 100 listova moderne jugoslovenske grafike u Meksiku), Beograd, 22. travnja 1955., 1-2.
- 49 *Exposicion de Grabados Yugoslavos Contemporáneos*, katalog izložbe (Buenos Aires, prosinac 1954.); AJ-559, fascikl 9. Opšti materijali, 22. Opšti izveštaji za 1955. godinu - I. deo (dalje: AJ-559-9-22), Informacije 2: 1. II. - 1. III. 55 god., 1 [95].
- 50 AJ-559-102-226, Dopis Legation de la Republique populaire federative de Yougoslavie Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom, Santiago de Chile, 9. svibnja 1955. Tanjug je također prenosio vijesti o recepciji izložbe: „Čileanska štampa o izložbi naše grafike,” *Vjesnik XVI*/3163 (7. svibnja 1955.), 5.
- 51 Vidi bilj. 48. Dok je komunikacija s ambasadom u Brazilu dobro funkcionirala, poslanstvo u Argentini nije obavijestilo Komisiju o uspjehu izložbe i prodaji radova, a isto se dogodilo i s Čileom i Urugvajem te je Komisija uvela promjene za eventualno buduće gostovanje u Meksiku: trebalo je točno definirati datume održavanja izložbe i zbirka se morala popuniti novim otiscima prodanih radova. O otežanoj komunikaciji svjedoči i činjenica da prilikom povratka radova iz Južne Amerike u Jugoslaviju Komisija nije bila obaviještena je li građa bila izložena u Urugvaju te je zatražila izvještaj tamošnjeg poslanstva: AJ-559, fascikl 11. Opšti materijali, 25. Opšti izveštaji za 1956. godinu - II. deo (dalje: AJ-559-11-25), Izveštaj za juni, juli i avgust 1956 g., 1 [287].
- 52 AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Modernoj galeriji u Ljubljani, Beograd, 19. kolovoza 1957. U tisku se u srpnju 1955. najavljivalo skorašnje otvorenje izložbe: „Izložba jugoslovenske grafike u Montevideu,” *Politika* LII/15185 (15. srpnja 1955.), 7.
- 53 Komisija je kod ustupanja izložbe za predstavljanje u Meksiku inzistirala da se ona nadopuni novim otiscima prodanih radova koje je trebalo zatražiti od autora. AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Državnim Sekretarijatu za inostrane poslove (III Odelenju) i Ambasadi FNRJ u Meksiku, Beograd, 22. veljače 1956.
- 54 AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Carinarnici Beograd, Beograd, 21. lipnja 1956.
- 55 AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Modernoj galeriji u Ljubljani, Beograd, 19. kolovoza 1957.
- 56 Isto.
- 57 Isto. U dopisu se navodi da je zbirka koja je izlagana u Europi imala manje radova jer dio umjetnika nije želio Komisiji prodati svoje grafike po cijeni koju su tražili drugi umjetnici te da su pojedini radovi i iz ove kolekcije prodani u Njemačkoj. Navode se i izložbe u švicarskom Zürichu i poljskom Krakowu, o kojima nema spomena u drugoj arhivskoj dokumentaciji, a nisu navedene ni u kartoteci Arlikum HAZU.
- 58 AJ-559-48-105, Pro memoria, 30. svibnja 1953., 2. Nakon nekog vremena odustalo se od pokušaja zato što je direktor Albertine Otto Benesch odbio razmjenu grafike: AJ-559-48-105, Beleška - Poseta g-dje. dr. Engelbert, ataše-a za kulturu pri Avstrijskoj Ambasadi u Beogradu - 8. veljače 1955 g., 1.
- 59 AJ-559-48-106, Pregled kulturne saradnje sa Grčkom, nedatirano [1959.], 1.
- 60 AJ-559-48-106, Grčka - izvještaj napisan na osnovu razgovora sa našim predstavnicima u Atini i Solunu i ličnih zapažanja na putu po Grčkoj, Beograd, 3. srpnja 1953., 5. Napominje se da bi u ambasadu u Atini trebalo slati više materijala o jugoslovenskoj umjetnosti kako bi ih stavili na raspolaganje akademiji i zainteresiranim pojedincima.
- 61 Isto, 5.
- 62 AJ-559-48-106, Izvještaj - Izložba „100 listova moderne jugoslovenske grafike” u Solunu, Beograd, 15. listopada 1953., 1-2. Izvještaj je podnio Djordje Popović.
- 63 AJ-559, fascikl 9. Opšti materijali, 21. Opšti izveštaji za 1954. godinu - II. deo, Izveštaj za mesec mart 1954 godine, Beograd, 31. ožujka 1954., 1 [153]. Nije mogla biti prije otvorena jer su carinske vlasti stvarale probleme oko predaje sanduka s izlošcima Umjetničkoj galeriji u Skoplju. Vidi i: AJ-559-9-21, Godišnji izvještaj za 1954. Sektora Likovne umjetnosti i izložbe, 23 [370]. U Godišnjem izvještaju o izložbi *Sto listova* naglašeno je da je riječ o jednoj „od retkih izložbi koja nas u 1954 godini nije ništa koštala, osim prevoza od Skoplja do Beograda, što je izravno prodajom kataloga u Nemačkoj”.
- 64 AJ-559-102-226, Dopis Ambasade Federativne Narodne Republike Jugoslavije Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom, Mehlem, 16. travnja 1954.; AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Savjetu za prosvjetu i kulturu u Zagrebu, Beograd, 26. travnja 1954.
- 65 Pri tome je i jasno naznačeno da otpadaju prijašnji pregovori sa Zagrebom te da su od Zagreba traženi objašnjenje i isprika Nijemcima. AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Č. Veljačiću, Ambasada FNRJ u Mehlemu/Rhein, Beograd, 24. travnja 1954.
- 66 AJ-559-102-226, Dopis Ambassade de la République populaire fédérative de Yougoslavie Komisiji za kulturnu saradnju sa inostranstvom, Mehlem, 6. svibnja 1954. Općina Iserlohn i predsjednik njemačkog udruženja Wessel uživali su potporu Odjeljenja za kulturu Ministarstva inozemnih poslova u Bonnu.
- 67 Ambasada je zbog potpore koje je njemačko udruženje imalo u službenim krugovima (MIP u Bonnu) morala prištati da oni organiziraju daljnju turneju, a sama je nastojala plasirati izložbu u Bremen, Stuttgartu i Recklinghausenu. AJ-559-102-226, Dopis Ambassade de la République populaire fédérative de Yougoslavie Komisiji za kulturnu saradnju sa inostranstvom, Mehlem, 9. lipnja 1954.
- 68 „U Iserlohnu otvorena izložba jugoslavenske grafike,” *Narodni list X*/2764 (16. svibnja 1954.): 3.
- 69 Isto.
- 70 AJ-559, fascikl 9. Opšti materijali, 22. Opšti izveštaji za 1955. godinu - I. deo, Izložbe u 1955 godini, [204]. U bilješci objavljenoj u *Borbi* spominje se da je izložba održana u devet gradova u Njemačkoj te da će turneju završiti u Dortmundu: „Jugoslovenska savremena grafika u Čileu i Urugvaju,” *Borba XX*/55 (7. ožujka 1955.): 4. U arhivskoj

- dokumentaciji spominje se podatak da je dogovoreno gostovanje u Bremenu u siječnju 1955. te da se za izložbu zanima muzej u Düsseldorfu: AJ-559-102-226, Dopis Ambassade de la République populaire fédérative de Yougoslavie Komisiji za kulturnu saradnju sa inostranstvom, Mehlem, 12. listopada 1954.
- 71 AJ-559, fascikl 10. Opšti materijali, 23. Opšti izvještaji za 1955. godinu – II. deo, Izvještaj za mesec juni 1955 god., 1. srpnja 1955., 2 [498].
- 72 AJ-559, fascikl 8. Opšti materijali, 20. Opšti izvještaji za 1954. godinu – I. deo, Komisija za kulturne veze sa inostranstvom – budžet 1955. godine, Beograd, 22. lipnja 1954., 5 [93].
- 73 AJ-559-9-22, Izložbe u 1955 godini, [191-192]. Prva „smetnja” riješena je odobrenjem većeg budžeta u 1956., a druga osnivanjem Odbora za izložbe u kojemu su bili predstavnici republičkih udruženja.
- 74 Više o obilježjima poljske kulturne politike u prvoj polovini 1950-ih, kulturnoj situaciji 1955. te djelovanju progresivnih umjetnika i novotvorenih galerija, organizaciji festivala, izložbi itd. vidi: Aldona Tolysz, „Between Freedom and Policy: The Polish Art Scene in the Communist Period Between 1945 and 1965,” u *Art and Politics in the Modern Period*, ur. Dragan Damjanović, Lovorka Magaš Bilandžić, Željka Miklošević, Jeremy F. Walton (Zagreb: Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, 2019.), 284-286.
- 75 AJ-559-102-226, Dopis Ambasade Federacyjnej ludowej republiki Jugoslawii w Polsce Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom, Warszawa, 12. prosinca 1955., 1.
- 76 Isto.
- 77 AJ-559-17-36, Beleška – Razgovor sa drugom Ivom Šeremetom 3-XII. 1955 godine, 5. prosinca 1955.
- 78 AJ-559-102-226, Izvještaj o izložbi 100 listova Jugoslovenske grafike u Varšavi, Sarajevo, 19. prosinca 1955. Ivo Šeremet u izvještaju spominje da će poljska Komisija prenijeti izložbu u Krakow i Poznan, a možda i Wrocław i Łódź.
- 79 AJ-559-11-25, Spisak svih izložbi u ovom izvještaju, 2 [21]. U arhivskoj građi i periodici nema podataka o održavanju izložbe u drugim gradovima, a Krakow se spominje samo u jednom dopisu (vidi bilj. 57).
- 80 AJ-559, fascikl 10. Opšti materijali, 24. Opšti izvještaji za 1956. godinu – I. deo, Predlog budžeta za 1956 godinu: obrazloženje, 4 [6].
- 81 Vidi bilj. 79, 24 [46].
- 82 AJ-559-102-226, Dopis Grafičke sekcije Saveza likovnih umetnika Jugoslavije Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom, Beograd, 12. srpnja 1955. Pismo je potpisao Boško Karanović, sekretar sekcije i jedan od autora zastupljenih na izložbi.
- 83 Isto.
- 84 AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Modernoj galeriji u Ljubljani, Beograd, 19. kolovoza 1957.
- 85 Isto. Donacija je dogovarana s direktorom Moderne galerije Zoranom Kržišnikom, osnivačem ljubljanskoga međunarodnog grafičkog bijenala, a najavljeno je da će biti dostavljena onako kako je putovala po inozemstvu (u 7 sanduka i uokvirena u standardne okvire).
- 86 Arhivska građa Moderne galerije, Ljubljana, Mapa 1404/57. Dar „100 listov jugoslov. grafike” Komisije za kult. stike z inozemstvom, Begd za graf. zbirko Moderne galerije, Komisijski zapisnik, 8. studenoga 1957. Na uvidu u arhivsku dokumentaciju i grafičke listove zahvaljujem kustosici Moderne galerije Mojci Štuhec.
- 87 U kolekciji se ne nalazi rad Save Vujovića.
- 88 Izdavanje mape je 1952. predložilo Odeljenje za vezu Saleta za nauku i kulturu Vlade FNRJ, a realizirala Komisija: AJ-559-9-21, Godišnji izvještaj za 1954. Sektora Likovne umjetnosti i izložbe, 40 [387].
- 89 AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Savezu likovnih umetnika Jugoslavije, Udr. lik. umetnika (grafička sekcija) Hrvatske, Slovenije i Srbije te Nikoli Martinoskom iz Skopja, Beograd, 13. veljače 1954., 2. Pristigli radovi su izloženi u Galeriji Grafičkog kolektiva, a komisiju za odabir su činili Ivan Tabaković, Miha Maleš, Peđa Milosavljević, Hrvoje Melkus i Jozo Janda. Grafičke sekcije udruženja umjetnika trebale su na sebe preuzeti „garanciju i organizaciju svih poslova u vezi sa mapom” (Komisija će udruženjima sukcesivno slati novac za otkup, a oni će isplaćivati autorima, nadzirati otiskivanje i garantirati da će otisci biti isporučeni).
- 90 Izlagali su autori zastupljeni na izložbi *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* (Borčić, Čelić, Debenjak, Detoni, Glumac, Gradiš, Karanović, Kralj, Krizmanić, Maleš, Maskareli, Mihelić, Pajić, Petrov, Prodanović, Restek, Sedej, Stojanović Sip, Vujaklija) te Frano Baće, Aleksandar Jeremić, Aleksandar Jovanović, Antun Kirinčić, Dušan Kokotović, Aleksandar Luković, Nikola Martinoski, Hrvoje Melkus, Mirjana Mihać, Marij Pregelj, Vilko Gliha Selan, Aleksandar Šivert, Aleksandar Tomašević, Fedor Vaić, Mladen Veža. *Drvorez i drvorez u boji*, katalog izložbe (Galerija Grafičkog kolektiva, Beograd, 1. – 9. listopada 1953.).
- 91 AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Opštem odeljenju Državnog sekretarijata za inostrane poslove, Beograd, 20. veljače 1957. Mapa je prema odluci od 12. veljače poslana u sljedeća predstavništva: Tokio, New Delhi, Rangun, Karachi, Peking, Jakarta, Ankara, Kairo, Kartum, Addis Abeba, Bejrut, Atena, Beč, Bukurešt, Varšava, Moskva, Stockholm, Helsinki, Washington, Otawa, Čile.
- 92 Pri tome je naglašeno da ta izložba „ne može figurirati kao reprezentativna izložba jugoslovenske grafike, već samo kao radovi jedne veće grupe jugoslovenskih slikara i grafičara”. AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Ambasadama FNRJ u Moskvi i Peking, Beograd, 25. travnja 1957.

REFERENCES

- 100 estampes yougoslaves modernes. Exhibition catalogue, Beograd, 1953.
- Bekić, Darko. *Jugoslavija u hladnom ratu: odnosi s velikim silama 1949 – 1955*. Zagreb: Globus, 1988.
- Bilandžić, Dušan. *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavi procesi 1918 – 1985*, 3rd ed. Zagreb: Školska knjiga, 1985.
- Ć. P. "Grčka štampa o izboru '100 listova moderne jugoslavenske grafike' u Atini." *Borba* XVIII/220 (September 1, 1953), 2.
- Čelebonović, Aleksa. "Sto listova grafike." *Borba* XVIII/110 (April 26, 1953), 6.
- "Čileanska štampa o izložbi naše grafike." *Vjesnik* XVI/3163 (May 7, 1955), 5.
- Denegri, Ješa. "Grafika 1950 – 1980." In *Jugoslavenska grafika 1950 – 1980*. Exhibition catalogue. Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1985, 9–15.
- Denegri, Ješa. "Grafika između plemenitog zanata i tehnologija (ne)ograničenog umnožavanja." In *Jedan vek grafike: dela iz grafičke zbirke Muzeja savremene umetnosti*. Exhibition catalogue. Beograd: Muzej savremene umetnosti, November – December 2003, 11–23.
- Doknić, Branka. *Kulturna politika Jugoslavije: 1946 – 1963*. Beograd: Službeni glasnik, 2013.
- Drvorez i drvorez u boji*. Exhibition catalogue. Beograd: Galerija Grafičkog kolektiva, 1 – 9 October 1953.
- Ereš, Ana. *Jugoslavija na Venecijanskom bijenalu (1938 – 1990): kulturne politike i politike izložbe*. Novi Sad: Galerija Matice srpske, forthcoming.
- Exposicion de Grabados Yugoslavos Contemporáneos*. Exhibition catalogue. Buenos Aires: December 1954.
- Gravadores Iugoslavos*. Exhibition catalogue. São Paulo: Museu de Arte Moderna, May 1953.
- "Izložba jugoslavenske grafike u Braziliji." *Vjesnik* XIV/2510 (March 31, 1953), 5.
- "Izložba jugoslavenske grafike u Montevideu." *Politika* LIII/15185 (May 15, 1955), 7.
- Josimović, Milica. "Šest godina djelovanja grafičkog kolektiva." *Borba* XX/112 (May 15, 1955), 6.
- "Jugoslavenska savremena grafika u Čileu i Urugvaju." *Borba*, XX/55 (March 7, 1955), 4.
- Košćević, Želimir. "Grafika u Hrvatskoj." In *Jugoslavenska grafika 1950 – 1980*. Exhibition catalogue. Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1985, 47–51.
- Magaš Bilandžić, Lovorka. *Sergije Glumac: grafika, grafički dizajn, scenografija*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2019.
- Maia, Jorge. "Gravadores Iugoslavos." In *Gravuras modernas da Iugoslávia*. Exhibition catalogue. Rio de Janeiro: Museu de Arte Moderna, August 1953, 5–8.
- "Otvorena izložba jugoslavenske grafike u Rio de Janeiru." *Vjesnik* XVI/3359 (December 20, 1955), 5.
- Perišić, Miroslav. *Diplomatija i kultura: Jugoslavija: prelomna 1950. Jedno istorijsko iskustvo*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, Narodna biblioteka Srbije, 2013.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918 – 1988. Treća knjiga: Socijalistička Jugoslavija 1945 – 1988*. Beograd: Nolit, 1988.
- "Poljski listovi o grafici jugoslavenskih umjetnika." *Vjesnik* XVI/3359 (December 20, 1955), 5.
- "Pregled grupnih izložbi sa bibliografijom." In *Jugoslavenska slikarstvo šeste decenije*. Exhibition catalogue. Beograd: Muzej savremene umetnosti, July – September 1980, 339–405.
- Sedej, Ivan. "Grafika u Sloveniji." In *Jugoslavenska grafika 1950 – 1980*. Exhibition catalogue. Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1985, 52–58.
- Slijepčević, Ljiljana. "Beogradski krug." In *Jugoslavenska grafika 1950 – 1980*. Exhibition catalogue. Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1985, 21–36.
- Stelé, Francis. "Jugoslavia." In *XXVII Biennale – La Biennale di Venezia*. Venezia: Lombroso Editore, 1954, 339–350.
- Tołysz, Aldona. "Between Freedom and Policy: The Polish Art Scene in the Communist Period Between 1945 and 1965." In *Art and Politics in the Modern Period*. Conference proceedings, edited by Dragan Damjanović, Lovorka Magaš Bilandžić, Željka Miklošević, Jeremy F. Walton. Zagreb: Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, 2019, 281–289.
- Sto listova jugoslavenske moderne grafike: iz kolekcije komisije za kulturne veze s inostranstvom*. Exhibition catalogue. Beograd: Muzej za primenjenu umetnost, 1953, 16 – 30 April 1953.
- "U Iserlohnu otvorena izložba jugoslavenske grafike." *Narodni list* X/2764 (May 16, 1954), 3.
- "Uredba o osnivanju Komisije za kulturne veze sa inozemstvom." In *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije* IX/12 (March 18, 1953), 110–111.
- Wystawa współczesnej grafiki jugosławiarskiej*. Exhibition catalogue. Warszawa, 1955.

ARCHIVAL SOURCES

- Arhiv Jugoslavije, Beograd (AJ)
- AJ-559, fascikl 8. Opšti materijali, 19. Opšti izveštaji za 1953. godinu (dalje: AJ-559-8-19), Statut Komisije za kulturne veze sa inostranstvom, 23. 4. 1953., 1–3 [stranice u knjizi: 3–5].
- AJ-559-8-19 Komisija za kulturne veze sa inostranstvom (Organizaciona šema i opis poslova), Beograd, 22. 6. 1954., 1–5 [68–72].
- AJ-559, fascikl 8. Opšti materijali, 20. Opšti izveštaji za 1954. godinu – I. deo, Komisija za kulturne veze sa inostranstvom – budžet 1955. godine, Beograd, 22. 6. 1954., 1–24 [89–112].
- AJ-559, fascikl 9. Opšti materijali, 21. Opšti izveštaji za 1954. godinu – II. deo (dalje: AJ-559-9-21), Izveštaj za mesec mart 1954 godine, Beograd, 31. 3. 1954., 1–2 [153–154]
- AJ-559-9-21, Godišnji izveštaj za 1954. Sektora Likovne umjetnosti i izložbe, 1–42 [346–389].
- AJ-559, fascikl 9. Opšti materijali, 22. Opšti izveštaji za 1955. godinu – I. deo (dalje: AJ-559-9-22), Informacije 2: 1. II. – 1. III. 55 god., 1–3 [95–97].
- AJ-559-9-22, Izložbe u 1955 godini, [191–243].
- AJ-559, fascikl 10. Opšti materijali, 23. Opšti izveštaji za 1955. godinu – II. deo, Izveštaj za mesec juni 1955 god., 1. 7. 1955., 1–3 [497–499].
- AJ-559, fascikl 10. Opšti materijali, 24. Opšti izveštaji za 1956. godinu – I. deo, Predlog budžeta za 1956 godinu: obrazloženje, 1–15 [3–17].
- AJ-559, fascikl 11. Opšti materijali, 25. Opšti izveštaji za 1956. godinu – II. deo (dalje: AJ-559-11-25), Izveštaj za juni, juli i avgust 1956 g., 1–7 [287–293].
- AJ-559-11-25, Spisak svih izložbi u ovom izveštaju, 1–70 [19–94].
- AJ-559, fascikl 17. Opšti materijali, 36. Kulturno prosvetna saradnja sa inostranstvom 1955. (dalje: AJ-559-17-36), Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Ambasadi FNRJ u Santiagu de Chileu, 20. 6. 1955.
- AJ-559-17-36, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Ambasadi FNRJ u Rio de Janeiru, 20. 5. 1955.

- AJ-559-17-36, Beleška – Razgovor sa drugom Ivom Šeremetom 3-XII. 1955 godine, 5. 12. 1955.
- AJ-559, fascikl 48. Opšti materijali. Veze sa tzv. Zapadom, 105. Veze sa Austrijom 1953 – 1970. (dalje: AJ-559-48-105), Dopis Poslanstva Federativne Narodne Republike Jugoslavije u Austriji Odelenju za štampu i informacije Državnog sekretarijata za inostrane poslove, Beč, 10. 5. 1953.
- AJ-559-48-105, Pro memoria, 30. 5. 1953.
- AJ-559-48-105, Beleška – poseta austriskog poslanika g. ministra Walter Wodak 17-IX-1953.
- AJ-559-48-105, Poseta g-dje. dr. Engelbert, ataše-a za kulturu pri Avstrijskoj Ambasadi u Beogradu – 8. II. 1955 g.
- AJ-559, fascikl 48. Opšti materijali. Veze sa tzv. Zapadom, 106. Veze sa Grčkom, 1953, 1958 – 1970. (dalje: AJ-559-48-106), Grčka – izvještaj napisan na osnovu razgovora sa našim predstavnicima u Atini i Solunu i ličnih zapažanja na putu po Grčkoj, Beograd, 3. 7. 1953.
- AJ-559-48-106, Izvještaj – Izložba „100 listova moderne jugoslovenske grafike” u Solunu, Beograd, 15. 10. 1953.
- AJ-559-48-106, Grčka – izvještaj napisan na osnovu razgovora sa našim predstavnicima u Atini i Solunu i ličnih zapažanja na putu po Grčkoj, Beograd, 3. 7. 1955.
- AJ-559-48-106, Pregled kulturne saradnje sa Grčkom, nedatirano [1959.].
- AJ-559, fascikl 102. Kultura i umetnost, 226. Grafika 1953 – 1960 (dalje: AJ-559-102-226), Dopis Odelenja za kulturne veze sa inostranstvom Ambasadi FNRJ u Rio de Janeiru, Beograd, 9. 3. 1953.
- AJ-559-102-226, Dopis Servičo Iugoslavo de Informações Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom, Rio de Janeiro, 12. 11. 1953.
- AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Savezu likovnih umetnika Jugoslavije, Udr. lik. umetnika (grafička sekcija) Hrvatske, Slovenije i Srbije te Nikoli Martinoskom iz Skopja, Beograd, 13. 2. 1954.
- AJ-559-102-226, Dopis Ambasade Federativne Narodne Republike Jugoslavije Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom, Mehlem, 16. 4. 1954.
- AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Č. Veljačiću, Ambasada FNRJ u Mehlemu/ Rhein, Beograd, 24. 4. 1954.
- AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Savjetu za prosvjetu i kulturu u Zagrebu, Beograd, 26. 4. 1954.
- AJ-559-102-226, Dopis Ambassade de la République populaire fédérative de Yougoslavie Komisiji za kulturnu saradnju sa inostranstvom, Mehlem, 6. 5. 1954.
- AJ-559-102-226, Dopis Ambassade de la République populaire fédérative de Yougoslavie Komisiji za kulturnu saradnju sa inostranstvom, Mehlem, 9. 6. 1954.
- AJ-559-102-226, Dopis Ambassade de la République populaire fédérative de Yougoslavie Komisiji za kulturnu saradnju sa inostranstvom, Mehlem, 12. 10. 1954.
- AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Odelenju za štampu i informacije Državnog sekretarijata za inostrane poslove FNRJ (Predmet: 100 listova moderne grafike u Meksiku), Beograd, 22. 4. 1955.
- AJ-559-102-226, Dopis Legation de la République populaire federative de Yougoslavie Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom, Santiago de Chile, 9. 5. 1955.
- AJ-559-102-226, Dopis Grafičke sekcije Saveza likovnih umetnika Jugoslavije Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom, Beograd, 12. 7. 1955.
- AJ-559-102-226, Dopis Ambasade Federacyjnej ludowej republiki Jugosławii w Polsce Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom, Warszawa, 12. 12. 1955.
- AJ-559-102-226, Izvještaj o izložbi 100 listova Jugoslovenske grafike u Varšavi, Sarajevo, 19. 12. 1955.
- AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze u inostranstvu Modernoj galeriji u Ljubljani, Beograd, 19. 8. 1957.
- AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Savetu za prosvetu, nauku i kulturu NR Bosne i Hercegovine, Beograd, 12. 10. 1955.
- AJ-559-102-226, Dopis Ambasade FNRJ u Bonnu Savezu likovnih umetnika Jugoslavije, Bonn/Mehlem, 13. 12. 1955.
- AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Državnom Sekreterijatu za inostrane poslove (III Odelenju) i Ambasadi FNRJ u Meksiku, Beograd, 22. 2. 1956.
- AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Ambasadi FNRJ u Austriji, Beograd, 5. 3. 1956.
- AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Carinarnici Beograd, Beograd, 21. 6. 1956.
- AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Opštem odelenju Državnog sekretarijata za inostrane poslove, Beograd, 20. 2. 1957.
- AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Ambasadama FNRJ u Moskvi i Pekingju, Beograd, 25. 4. 1957.
- AJ-559-102-226, Dopis Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Modernoj galeriji u Ljubljani, Beograd, 19. 8. 1957.
- Moderna galerija, Ljubljana
Arhivska građa Moderne galerije, Ljubljana, Mapa 1404/57.
Dar „100 listov jugoslov. grafike” Komisije za kult. stike z inozemstvom, Begd za graf. zbirko Moderne galerije, Komisijski zapisnik, 8. 11. 1957.

SUMMARY

Commission for Cultural Relations with Foreign Countries' Exhibition *Sto listova jugoslovenske moderne grafike* and its Role in the Development of Cultural Relations of Yugoslavia with Foreign Countries in the First Half of the 1950s

From its foundation in 1953, the Commission for Cultural Relations with Foreign Countries devoted great attention to organization of promotional exhibitions which presented Yugoslav art abroad and therefore played an important role in establishing, maintaining or strengthening the political and cultural relations of the Federative People's Republic of Yugoslavia with other countries. A prominent place in the Commission's exhibition production was given to presenting the collection of *One Hundred Sheets of Modern Yugoslav Graphic Art (Sto listova jugoslovenske moderne grafike)*, exhibited simultaneously throughout South America and Europe in two identical versions (exhibitions) between 1953 and 1956. The exhibition comprised prints by 28 artists (mostly exponents of the Zagreb, Belgrade and Ljubljana scene) and presented current and heterogeneous tendencies in the graphic medium to foreign professional and general public. The first version was a sales exhibition hosted in various Latin American cities, and the artwork remained property of the authors. It was organized by the Yugoslav embassies and consulates in Brazil (São Paulo, Rio de Janeiro), Argentina (Buenos Aires) and Chile (Santiago de Chile), and represented a means of strengthening cultural ties with the countries with which Yugoslavia came to be linked through newly established economic relations. The second version of the exhibition, comprising prints owned by the Commission for Cultural Relations with Foreign Countries, was hosted by various cities in Greece (Athens, Thessaloniki), Germany and Poland (Warsaw, Stalinogród). Exhibitions in Europe were encouraged by friendly cultural relations with the allied countries (Greece) or members of the Eastern Bloc that were changing their political course towards liberalization (Poland), or were initiated by foreign artists' associations (Germany). On the basis of archival sources and contemporary periodicals, the paper analyses the activity of the Commission for Cultural Relations with Foreign Countries, as well as the role, importance and reception of the two versions of the exhibition *One Hundred Sheets of Modern Yugoslav Graphic Art* in the context of international cultural activities, but also of establishing the position of the graphic medium in Yugoslavia.

Dr. sc. LOVORKA MAGAŠ BILANDŽIĆ docentica je na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Bavi se temama vezanima uz modernu i suvremenu umjetnost, ponajprije grafičkim dizajnom, fotografijom, scenografijom, grafikom i poviješću izložbi.

LOVORKA MAGAŠ BILANDŽIĆ, PhD, is Assistant Professor at the Department of Art History, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb. Her research interests are related to modern and contemporary art, namely graphic design, photography, stage design, graphic art and exhibition history.